

Zij is een power-feminist

Nog eens functie- en rolbenamingen in het Nederlands vanuit contrastief perspectief

Tanja Mortelmans

Hoe wordt er naar vrouwen in beroepen of bepaalde rollen verwezen? En, hoe zou er best naar vrouwen verwezen worden? Voor het Nederlandse taalgebied wordt deze discussie ondertussen al ruim dertig jaar gevoerd; baanbrekend was Annie Romein-Verschoors artikel 'Over taal en seks, seksisme en emancipatie', dat in 1975 in *De Gids* verscheen. Over de beste manier is nooit een knoop doorgehakt. Wel lijkt het geen twijfel dat het aantal specifiek vrouwelijke functie- en rolbenamingen in deze periode sterk is toegenomen. Een gelijkaardige evolutie zien we in andere talen. In het Duits bijvoorbeeld zijn vrouwelijke naamwoorden op *-in* heel gebruikelijk geworden: de officiële website van bondskanselier Angela Merkel is www.bundeskanzlerin.de; wie het oude (mannelijke) adres www.bundeskanzler.de intikt, wordt automatisch naar de webpagina met het gefeminiseerde adres geleid. Beroepsbenamingen waarvan vrouwelijke vormen vroeger als onmogelijk of op zijn minst vreemd werden beschouwd (*Kapitänin* voor een vrouwelijke kapitein, *Ministerin* voor een vrouwelijke minister) zijn ondertussen mogelijk en vaak zelfs heel gewoon geworden, en verder is in het Duits ook het gebruik van paarvormen (*Liebe Leserinnen und Leser, die Wählerinnen und Wähler*) duidelijk gestegen. Ook in

het Frans worden functie- en rolbenamingen toenemend gefeminiseerd: het *Institut National de la Langue Française* publiceerde in 1999 een handleiding ('Femme, j'écris ton nom... Guide d'aide à la féminisation des noms de métiers, titres, grades et fonctions') met daarin onder meer een alfabetische woordenlijst van vervrouwelijkte termen (zie voor het Frans verder Burr, 2002 en Schafroth, 2002).

Neutralisering en differentiëring: waar staan we nu?

Voor het Nederlands is het grote strijdpunt, namelijk of er aan neutralisering ('het gebruik van één naam, zonder te specificeren naar sekse'; De Caluwe & Van Santen, 2001, p. 13) dan wel aan differentiëring ('ter aanduiding van mannen en vrouwen in een bepaalde functie [worden] steeds verschillende woorden [gebruikt]'; De Caluwe & Van Santen, 2001, p. 13) de voorkeur moet worden gegeven, na al die tijd niet echt beslecht. Beide posities hebben hun voor- en nadelen, en de balans slaat niet echt door in de ene of de andere richting. Zo geven De Caluwe en Van Santen aan dat 'differentiëring recht [doet] aan het belang van sekse in onze maatschappij. Het sekse-onderscheid is een zo natuurlijk gegeven – we

zijn immers allemaal man of vrouw – dat we ons bij allerlei functies onontkoombaar mannen of vrouwen voorstellen’ (p. 75). Omgekeerd benadrukt de keuze voor neutralisering ‘de overtuiging dat de sekse juist bij de beroepsuitoefening geen rol mag spelen. Het gaat er niet om vrouwen zichtbaar te maken, van belang is dat vrouwen zich niet buiten gesloten voelen, zich kunnen herkennen in de bepaalde functie’ (p. 76). Tegen deze achtergrond is het niet bepaald verrassend dat er vanwege de Nederlandse of Vlaamse overheid geen bindende voorschriften ter zake gekomen zijn.

In deze bijdrage wil ik de huidige stand van zaken in het Nederlands beschrijven en verder inzoomen op een aantal factoren die de keuze tussen neutralisering en differentiëring bepalen. Een vergelijking met het Duitse taalsysteem zal hierbij nuttig zijn, en ook naar het Engels en het Zweeds zal worden gekeken. Tot slot worden twee kleine steekproeven gepresenteerd, waarin wordt nagegaan welke functiebenaming verschijnt wanneer uit de context blijkt dat de referent een vrouw is. Ik wil vooral argumenteren dat de specificiteit van het taalsysteem bij de keuze tussen differentiëring en neutralisering een grote rol speelt. Dit thema moet daarom niet alleen vanuit een sociale of maatschappelijke hoek benaderd worden, maar ook vanuit een taalkundige, waarbij contrastieve aspecten hun licht op de zaak kunnen werpen. De discussie over het gebruik van gedifferentieerde vormen in het Nederlands is daarom een andere dan die in het Duits, en die verschilt op haar beurt weer voor het Engels of het Frans. Zoals in zovele andere opzichten (zie onder meer Hüning, 2003), zit het Nederlands met zijn genussysteem tussen het Engels (dat geen grammaticale genus-categorie meer heeft) en het Duits (waarin die categorie nog sterk aanwezig is) in, en

dit gegeven heeft zijn repercussies op de wijze waarop men een niet-discriminerend taalgebruik kan vormgeven. Het feit dat het Duits veel consequenter dan het Nederlands gedifferentieerde vormen gebruikt, betekent niet noodzakelijk dat de Duitse feministische kritiek in vruchtbaardere aarde gevallen is dan de Nederlandse. Een belangrijke verklaring hiervoor zit in typische kenmerken van de Duitse taal zelf.

Tot slot: dat het om een evenwichtsoefening gaat, staat buiten kijf. De wens om vrouwen talig zichtbaar te maken (Van Alphen, 1983), is absoluut legitiem. Die grotere talige zichtbaarheid staat echter in dienst van de maatschappelijke zichtbaarheid, die op haar beurt moet leiden tot de evenwaardigheid van vrouwen en mannen, in alle opzichten. Wanneer dit doel door de gehanteerde strategie (het vergroten van de talige zichtbaarheid) niet bereikt wordt, mag de strategie zelf in vraag worden gesteld.

Grammaticaal genus: een contrastief perspectief

Een van de belangrijkste stokpaardjes in de Duitse feministische kritiek van de jaren zeventig en tachtig betreft de talige onzichtbaarheid van de vrouw, die gecreëerd wordt door het gebruik van grammaticaal mannelijke vormen (*der Student, der Inhaber*) om naar mannen én vrouwen te verwijzen (dit gebruik wordt ‘generisch’ genoemd). Een typisch voorbeeld van feministische taalkritiek in het Duitse taalgebied is de volgende passage uit het boek *Das Deutsche als Männersprache* van de bekende feministische linguïste Luise Pusch:

In meinem Paß steht: „Der Inhaber dieses Passes ist Deutscher.“ Ich bin aber kein Deutscher. Hätte ich je in einem Deutschaufsatz geschrieben, ich sei „Deutscher“, so wäre

mir das Maskulinum als Grammatikfehler angestrichen worden.

Ich bin Deutsche. Es müßte also heißen: „Der Inhaber dieses Passes ist Deutsche.“ Nein, das ist auch falsch. Zwar gilt es nicht als Fehler, wenn ich, obwohl weiblich, über mich sage: „Ich bin der Inhaber dieses Passes.“ Genauso korrekt ist aber *Inhaberin*. Und zusammen mit *Deutsche* ist **nur Inhaberin** richtig: „Die Inhaberin dieses Passes ist Deutsche.“ (Pusch, 1984, p. 7)

Bij een min of meer letterlijke vertaling van deze passage in het Nederlands valt meteen op dat de kritiek van Pusch voor het Nederlands minder van toepassing lijkt. De zin ‘De houder van dit paspoort is Duitse’ is minder aberrant, minder grammaticaal incorrect dan zijn Duitse tegenhanger (*Der Inhaber dieses Passes ist Deutsche*). In het Duits wordt het grammaticale geslacht sterker formeel gemarkeerd dan in het Nederlands, zodat afwijkingen meer opvallen: een mannelijk naamwoord (*Inhaber*) kan niet met vrouwelijke adjectiefvormen (*Deutsche*) worden verbonden, terwijl dat voor het Nederlands minder lijkt te gelden. We komen hier later op terug.

In mijn paspoort staat: “De houder van dit paspoort is Duitser”. Ik ben echter geen Duitser. Had ik ooit in een opstel geschreven dat ik “Duitser” ben, dan was deze mannelijke vorm als grammaticale fout aangestreept. Ik ben Duitse. Er zou dus moeten staan: “De houder (*Inhaber*) van dit paspoort is Duitse.” Nee, dat is ook verkeerd. Het is weliswaar niet fout als ik, hoewel vrouwelijk, over mezelf zeg: Ik ben de houder van dit paspoort. Even juist is echter *houdster*. En samen met *Duitse* is **enkel houdster** (grammaticaal) correct: “De houdster van dit paspoort is Duitse.”

Aangezien *der Inhaber* als mannelijke vorm in eerste instantie naar mannen verwijst, worden vrouwen talig onzichtbaar gemaakt. Het gebruik van generische masculina bestendigt volgens linguïsten als Pusch de maatschappelijke onzichtbaarheid van vrouwen. Door het opheffen van deze onzichtbaarheid, door het gebruik van expliciet vrouwelijke vormen à la *Inhaberin* verschijnen vrouwen aan de talige oppervlakte, zodat de inherente talige discriminatie opgeheven wordt.

Het Duitse taalsysteem speelt voor het ontstaan van deze zienswijze een grote rol. Samen met het Fries, het IJslands en het Noorse *Nynorsk* (Bußmann & Hellinger, 2002, p. 143) heeft het Duits het oorspronkelijke Indo-Europese drieledige genusstelsel bewaard. Het Nederlands (samen met het Deens, het Zweeds en het Noorse *Bokmål*) heeft mannelijke en vrouwelijke substantieven in dezelfde mand van het zogenaamde *genus commune* gegoooid, terwijl het Engels de categorie van grammaticaal geslacht (genus) volledig heeft opgegeven. Dat betekent concreet dat het genusverschil bij mannelijke of vrouwelijke substantieven in het Nederlands niet expliciet gemarkeerd is: zowel mannelijke als vrouwelijke substantieven worden voorafgegaan door het bepaalde lidwoord *de*, terwijl onzijdige substantieven *het* krijgen (*de man, de vrouw* versus *het ding*). Enkel bij bezittelijke en persoonlijke voornaamwoorden wordt in het Nederlands nog gedifferentieerd tussen vrouwelijke en mannelijke substantieven.

(1) De vrouw (*zij*) en *haar* kind.

De man (*hij*) en *zijn* kind.

Een aantal gemeenslachtige persoonsnamen (voorbeelden zijn *deugniet, gids, leerling, persoon, baby, arts, dokter* en *minis-*

ter) kunnen zowel met vrouwelijke als met mannelijke voornaamwoorden worden gecombineerd.

Een apart geval vormen persoonsnamen als *deugniet, gids, leerling, persoon, baby, arts, dokter, minister*, zelfstandig gebruikte adjectieven als *arme, blinde, zieke* en zelfstandig gebruikte deelwoorden als *beklaagde, gewonde, verdachte*. Dergelijke woorden kunnen zowel mannen als vrouwen aanduiden. Ze worden daarom GEMEENSLACHTIGE (of gemeenkunnige of commune) substantieven genoemd. Deze substantieven worden als mannelijk, respectievelijk als vrouwelijk behandeld, naargelang van het geslacht van de aangeduide personen.

(ANS, <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>)

Naar een gemeenslachtige persoonsnaam als *getuige* in (2) kan afhankelijk van de context daarom zowel met *zij* als met *hij* verwezen worden.

(2) *De getuige* mag binnenkomen; *zij* kan nu haar verklaring afleggen.

De getuige mag binnenkomen; *hij* kan nu zijn verklaring afleggen.

Ook niet-persoonsnamen hebben in het Nederlands in principe een grammaticaal geslacht: (*de*) *deur* is vrouwelijk, terwijl (*de*) *muur* mannelijk is. Dit onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke substantieven bij de niet-persoonsnamen verdwijnt echter geleidelijk uit het Nederlandse taalsysteem (vooral dan het Noord-Nederlandse), zodat volgens de ANS de meeste *de*-substantieven als mannelijk worden gekwalificeerd, met uitzondering van een aantal afleidingen met vrouwelijke achtervoegsels (*-heid, -ing, -nis, -schap*).

Ten aanzien van *de*-woorden die geen personen of dieren aanduiden geldt het volgende. In de gesproken taal worden deze woorden in het noorden vrij algemeen als mannelijk behandeld; in de geschreven taal worden in het noorden een aantal, met name formeel gekenmerkte, substantieven ook wel als vrouwelijk behandeld. Dat zijn hoofdzakelijk de woorden op *-de /-te, -heid, -ij, -ing, -nis* en *-st*, en bepaalde woorden van vreemde herkomst (voorzover geen *het*-woorden), alsook de *de*-woorden op *-schap*. In het zuidelijke deel van het taalgebied, waar de dialecten een driegerasysteem hebben, worden ook in de gesproken taal een aantal van deze *de*-woorden, zelfs zonder dat de vorm daar aanleiding toe geeft, als vrouwelijk behandeld. (ANS, <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/>)

In tegenstelling tot het Nederlands is een Duits naamwoord in principe steeds voor een van de drie grammaticale genera gemarkeerd, en het behoudt dit genus, ongeacht of naar mannen, naar vrouwen of naar dingen wordt verwezen.¹ Het is dus ongrammaticaal om in het Duits met een vrouwelijk voornaamwoord naar het mannelijke *der Arzt* te verwijzen (vergelijk *de arts en haar kinderen* met **der Arzt und ihre Kinder*), of omgekeerd, met een mannelijk voornaamwoord naar een vrouwelijk substantief zoals *Person* (*die Person und ihre (*seine) Umwelt*). Bovendien is de koppeling van het grammaticale genus met het natuurlijk geslacht bij persoonsnamen opvallend sterk (Nübling, 2000, p. 204): persoonsnamen die naar vrouwen verwijzen, zijn door de band vrouwelijk (uitzonderingen zijn onder meer *der Vamp, das Mädchen* en *das Weib*), terwijl persoonsnamen die naar mannen verwijzen, in de regel ook mannelijk zijn (uitzonderingen hier zijn onder meer *die Memme* (de lafbek), *die Tunte* (de nicht, het mietje) of *die Schwuchtel* (de

nicht, het mietje)). Bovendien is – anders dan in het Nederlands of het Zweeds – het grammaticale genus van Duitse substantieven door de hele nominale frase heen en verder ook in de hele zin zichtbaar: niet alleen het lidwoord en de bijhorende adjectieven, maar ook bezittelijke, aanwijzende, persoonlijke en betrekkelijke voornaamwoorden passen zich aan het grammaticale genus van het substantief aan. Door deze ‘Omnipräsenz’ (Nübling, 2000, p. 207) van de genuscategorie wordt het ontstaan van een sexusneutrale (generische) interpretatie van een mannelijk Duits naamwoord vaak verhinderd.

(3) ein deutscher Student, dessen Vater und/oder Mutter ihn nicht unterstützen kann, erhält BAFöG: des weiteren hat er Anspruch...

In dit voorbeeld zijn niet alleen de adjectiefuitgang *-er*, maar ook de vormen *dessen*, *ihn* en *er* mannelijke vormen, die door het gebruik van het substantief *Student* worden getriggerd. Dat vrouwen zich door dit soort ‘generisch’ gebruik uitgesloten voelen, is te begrijpen.

De combinatie van al deze factoren (de sterke samenhang tussen natuurlijk geslacht (vrouwelijk of mannelijk) en een formeel gemarkeerd grammaticaal genus (*die* of *der*, *eine* of *ein*), het feit dat andere grammaticale markeerders (adjectieven en voornaamwoorden) zich formeel aan dat grammaticale genus aanpassen, en het feit dat het grammaticale genus zich door de hele zin heen manifesteert) verklaart waarom voor het Duits het gebruik van mannelijke substantieven in generische betekenis door feministische linguïstes krachtdadig wordt afgewezen. De mannelijke termen worden als te mannelijk ervaren om effectief ook naar vrouwen te kunnen verwijzen. Bo-

vendien heeft de talige praktijk in Duitsland sinds de jaren tachtig, waarbij het gebruik van paarvormen (*Studentinnen und Studenten, Hörerinnen und Hörer*) sterk is aangemoedigd, ervoor gezorgd dat de potentieel generische (mannelijke) vormen sterker gemasculiniseerd werden. Door de frequente combinatie met de vrouwelijke tegenhanger (*Studentin, Hörerin*) wordt de mannelijke vorm (*Student, Hörer*) als het ware op een mannelijke interpretatie vastgelegd, waardoor het generische potentieel – dat al niet heel sterk is – nog afneemt.²

Dit alles lijkt voor het Nederlands minder sterk op te gaan. Het genusonderscheid mannelijk-vrouwelijk wordt minder opvallend gemarkeerd dan in het Duits: zo wordt in de geschreven en gesproken standaardtaal geen formeel onderscheid gemaakt tussen mannelijke en vrouwelijke naamwoorden, ze krijgen dezelfde vorm van het lidwoord *de/een* (4a) en dezelfde vormen van het adjectief (4b). Enkel bij de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden (4c-d) wordt consequent tussen mannelijke en vrouwelijk naamwoorden gedifferentieerd, maar – in tegenstelling tot het Duits – niet of nauwelijks bij de aanwijzende (*die, deze, zie* (4e)) en betrekkelijke voornaamwoorden (*die, zie* (4f)). Bij de genitiefvormen van het betrekkelijk voornaamwoord lijkt het formele verschil tussen de vormen van het vrouwelijk en het mannelijk voornaamwoord (*wier* versus *wiens*) te verdwijnen: het formele *wier* wordt vermeden ten voordele van *van wie* en zelfs *wiens*. Het onderscheid tussen personen (*wiens, van wie*) en zaken (*waarvan*) wordt bij betrekkelijke voornaamwoorden in de regel echter duidelijk gemarkeerd.

(4)a. **de/een** vrouw/man/huid (v.)/ neus (m.)

- b. de/een **goede** vrouw/man/huid (v.)/
neus (m.)
- c. de vrouw (**zij**) en **haar** kinderen;
de huid³ (**zij**) en **haar** (zijn) verzor-
ging
- d. de man (**hij**) en **zijn** kinderen; de neus
(**hij**) en **zijn** holtes
- e. **die/deze** vrouw/man/huid/neus
- f. de vrouw/man/huid/neus/ **die** we za-
gen
- g. de man **wiens/van wie** de naam me
niet te binnenschiet
- h. de vrouw **wier/(wiens) /van wie** de
naam me niet te binnenschiet
- i. de huid/neus **waarvan** ik gedroomd
heb

Omwille van de minder uitgesproken genusmarkering lijkt het generische potentiële van een Nederlandse functiebenaming als *de arts* of *de student* groter te zijn dan dat van haar Duitse tegenhanger *der Arzt* of *der Student*. Ook in vergelijking met het Frans lijkt het generische potentieel van Nederlandse functiebenamingen groter: het Frans heeft een tweeledig genussysteem dat onderscheidt tussen mannelijk (*le, un*) en vrouwelijk (*la, une*), en dit ook in het adjectiefsysteem doet (*un homme grand; une femme grande*). Omdat er een duidelijke formele oppositie tussen mannelijke en vrouwelijke benamingen bestaat, is het voor de mannelijke term moeilijker om generisch te fungeren, om dus tegelijk naar vrouwen en naar mannen te verwijzen. In dit opzicht lijkt het Nederlands daarom meer bij het Engels dan bij het Duits of het Frans aan te leunen.

Dat het generische potentieel door het taalsysteem wordt beïnvloed, wordt ook door onderzoek bevestigd. Fischer (2004) vergelijkt Engelse en Duitse functiebenamingen op basis van een krantencorpus (vijfhonderd functiebenamingen uit *The*

Guardian en evenveel functiebenamingen uit de *Süddeutsche Zeitung*) met elkaar. Hij komt daarbij tot de vaststelling dat het Duits significant minder enkelvoudige benamingen in neutrale betekenis gebruikt dan het Engels, en tegelijkertijd significant meer specifiek mannelijke en vrouwelijke substantieven in het enkelvoud. Met andere woorden: als het geslacht van de referent onduidelijk is, verschijnt in het Duits eerder een meervoudsvorm dan een enkelvoudige vorm, terwijl het Engels beide strategieën hanteert. En verder verschijnen er in het Duits meer enkelvoudige vormen met een specifieke (mannelijke of vrouwelijke) referent dan in het Engels. Ook de bevindingen van Hellinger (2004) passen in dit plaatje. Uit een analyse van personeelsadvertenties in een aantal Duitse landelijke kranten (*ZEIT, Frankfurter Rundschau, Frankfurter Allgemeine*) blijkt dat de paarformule ('Wir suchen einen/eine Architekten bzw. Architektin; Stadtplaner(in); Senior Controller/-in; Objektleiter/-innen') het vaakst gehanteerd wordt (tussen 39 en 65 %). Generische masculina zijn nagenoeg afwezig in de *ZEIT*, maar duiken nog vaak op in beide andere kranten (17-22 %), wat door Hellinger sterk op de korrel wordt genomen.

De feministische kritiek op het ontbrekende neutrale karakter van generische vormen in het Duits lijkt trouwens gerechtvaardigd: uit onderzoek is immers herhaaldelijk gebleken dat mannelijke generische vormen (*Student, Politiker*) vrouwen inderdaad mentaal uitsluiten (Braun, Gottburgsen, Sczesny & Stahlberg, 1998; Braun, Sczesny & Stahlberg 2002). Lezers en hoorders denken bij de vraag 'Wer ist dein Lieblingssänger?' ('Wie is je lievelingszanger?') niet aan vrouwen, terwijl ze dat bij de gepaarde variant 'Wer ist dein Lieblingssänger bzw. Lieblingssängerin?'

(‘Wie is je lievelingszanger resp. lievelingszangeres?’) wel doen.

De vorming van sexusspecifieke functiebenamingen

De vorming van vrouwelijke functienamen in het Duits (zie onder meer Lutjeharms, 2004; Bußmann & Hellinger, 2002) is tamelijk eenvoudig en regelmatig, omdat het gebruik van het achtervoegsel *-in* quasi volledig gegeneraliseerd is (afgezien van occasionele uitzonderingen zoals het oudere *Friseuse* (naast het ondertussen frequentere en regelmatige *Friseurin*) of *Masseuse*⁴ (naast *Masseurin*). In het Nederlands ziet dat plaatje er helemaal anders uit (zie onder anderen De Caluwe & Van Santen, 2001; Lutjeharms, 2004; Gerritsen, 2002). Het Nederlands bezit voor de vorming van feminiene functiebenamingen een heleboel afleidingssuffixen, waarvan de meeste echter niet meer productief zijn. Dit geldt voor *-in*, *-es*, *-se* en *-esse* (*keizerin*, *koningin*, *lezeres*, *winnares*, *jubilaresse*, *schipperse*).

De belangrijkste productieve suffixen zijn *-e* en *-ster*. Het *-e* suffix verschijnt onder meer bij meerlettergrepige leenwoorden (*spionne*, *studente*, *advocate*) en bij woorden op *-ling* (*leerlinge*). Met het *-ster* suffix kunnen feminina worden afgeleid van mannelijke functienamen op *-aar* en *-ier* (*wandelaarster*, *avonturierster*). Bovendien wordt *-ster*, als vrouwelijke tegenhanger van het *-er* suffix, gebruikt bij van substantieven of werkwoorden afgeleide benamingen als *wetenschapster* (< wetenschap, de wetenschapper), *werkster* (< werken, de werker) of *schrijfster* (< schrijven, de schrijver). Bij vele naamwoorden op *-er* zijn feminiene afleidingen echter niet mogelijk: *kelner*, *ruiter*, *ondernemer*, *rechter*, *manager*.

Andere min of meer productieve achtervoegsels zijn *-trice* (voor benamingen op -

tor of *-teur* (*redactrice*, *actrice*)) en *-euse* (voor benamingen op *-eur* (*masseuse*)). Van mannelijke beroepsnamen op *-us* (ontleend uit het Latijn) kunnen vrouwelijke tegenhangers op *-a* gevormd worden (*politica*, *historica*), maar veel van die vrouwelijke vormen zijn om evidente redenen niet zeer gebruikelijk (*logica*, *fysica*, *mathematica*); ook het patroon zelf blijkt niet meer heel productief te zijn (Lutjeharms, 2004, p. 203; Gerritsen, 2002, p. 88). Een uitzondering hierop vormt het zeer frequente *politica*: de combinatie ‘politica Rita Verdonk’ levert in Google 52 hits op, ‘politicus Rita Verdonk’ maar 11 hits, waarvan enkele van het type ‘Voor mij is de beste politicus Rita Verdonk’, dus in generisch gebruik. Dezelfde verhoudingen vinden we bij ‘politica Freya Vandenbossche’ (19 hits) versus ‘politicus Freya Vandenbossche’ (1 hit).

Meervoudsvorming lukt bij de sexusspecifieke benamingen meestal zonder meer (*vriendinnen*, *leraressen*, *actrices*, *redactrices*). Enkel bij een aantal minder frequente benamingen op *-e* ontstaat twijfel of de meervoudsvorm op *-s* wel aanvaardbaar is (*chirurges*, *leerlinges*, *fotografes*, *astronomen*, vergelijk De Caluwe & Van Santen, 2001, p. 51). Hier geeft men in vele gevallen de voorkeur aan de neutrale meervoudsvormen: (vrouwelijke) *chirurgen*, (vrouwelijke) *leerlingen*, (vrouwelijke) *fotografen*, (vrouwelijke) *astronomen*. Onproblematisch zijn de meervoudsvormen van frequentere vormen als *diëtistes*, *stilistes* en *assistentes*.

Statusverschillen tussen mannelijke en vrouwelijke functiebenamingen

Het is bekend dat vrouwelijke functiebenamingen vaak pejoratiever geïnterpreteerd worden dan hun mannelijke tegenhangers (Gerritsen, 2002, p. 85; De Caluwe & Van Santen, 2001, p. 74). Terwijl paren als *lera-*

res/leraar, schrijfster/schrijver, actrice/acteur, componiste/componist enkel met betrekking tot het geslacht van de referent verschillen, verwijst de vrouwelijke term bij paren als *secretaresse/secretaris, masseuse/masseur* en *caissière/kassier* naar een baan met een duidelijk lagere sociale status en prestige. Het feit dat van een aantal vrouwelijke functiebenamingen (voor oorspronkelijk 'typisch' vrouwelijke beroepen) de mannelijke variant in de regel niet van de vrouwelijke vorm wordt afgeleid – hoewel dit in theorie perfect mogelijk zou zijn (*kleuterleidster, werkster, vroedvrouw, winkelmeisje*) – wijst in dezelfde richting. Het verhogen van de talige zichtbaarheid van vrouwen stoot daarom ook op afwijzing door vrouwen die niet met die lagere variant willen worden geassocieerd. Schoenthal (1998) citeert in dit verband een Duitse architecte, die zich geen 'Architektin' wil noemen, omdat iedereen haar dan voor een binnenhuisarchitecte houdt. Dat lagere prestige (als onderdeel van de betekenis van de vrouwelijke functiebenaming) is een niet te onderschatten factor. Tegelijkertijd is dit betekenselement (net zoals alle betekenis) aan verandering onderworpen en kan een aanvankelijk prestigelagere vorm perfect aan prestige winnen, zoals vaak gebeurt met scheldnamen die tot neutrale groepsbenamingen evolueren (*Yankees* is daarvan een mooi voorbeeld). Het geringere prestige van vrouwelijke functiebenamingen lijkt me daarom geen heel belangrijk argument tegen de keuze voor sexusspecifieke vormen.

Ontwikkelingen in het Nederlands: tendens tot generalisatie

Volgens Gerritsen (2002) is er in het huidige Nederlands een tendens om minder vrouwelijke vormen te gebruiken en aan generische vormen de voorkeur te geven.

In een corpus van personeelsadvertenties vindt zij een duidelijk overwicht van mannelijke (type *medewerker*) en neutrale termen (type *arts*). Heel opvallend is de stijging in het gebruik van Engelse neutrale termen (*designer, director, employee, floor broker, market trader, marketeer, researcher*). Voor het Nederlands is vervrouwelijking van deze leenwoorden niet of nauwelijks mogelijk.⁵

Die tendens om meer neutrale termen te gebruiken, past bij de evolutie in het huidige Nederlands waarbij de genusoppositie mannelijk-vrouwelijk langzaam uitsterft, althans in het domein van de soortnamen die ertoe neigen grammaticaal mannelijk te worden. Genus lijkt er (binnen de *de*-categorie) minder toe te doen, en in dat opzicht schuift het Nederlands sterker op naar het Engels dan naar het Duits. Eigenlijk observeren we dus twee tegengestelde tendensen: een naar differentiëring (ondermeer onder druk van de feministische beweging), en een naar neutralisatie (die eerder systeemintern lijkt te zijn) – een situatie die opvallende parallellen vertoont met de Zweedse: 'modern Swedish seems to be in a transitional stage of variation, in which the direction of change is not yet clear, since the strategies of neutralisation and gender-specification⁶ occur simultaneously and often with the same words and/or phrases' (Hornscheidt, 2002, p. 143). In vergelijking met het Nederlands echter lijkt het Zweeds wel sterker richting neutralisatie opgeschoven (vergelijk Nübling, 2000; en met iets meer voorbehoud Hornscheidt, 2002): de meeste beroepen worden met neutrale termen aangeduid, de feminiene suffixen zijn nauwelijks nog productief en vaak zijn de specifiek vrouwelijke functiebenamingen negatief geconnoteerd,⁷ tegelijkertijd kan er ook met vrouwelijke functiebenamingen naar mannen worden verwezen (*sjuksko-*

terska (letterlijk verpleegster), *barnmorska* (letterlijk vroedvrouw)).

Vrouwen worden dus in het Zweeds niet expliciet zichtbaar gemaakt, terwijl Zweden qua gendergelijkheid als één van de meest progressieve landen ter wereld geldt. Omgekeerd: hoewel vrouwen in het Duits meer aan de talige oppervlakte verschijnen, valt de situatie in Duitsland voor vrouwen minder positief uit dan in Zweden (minder vrouwen zijn professioneel actief, de kinderopvang is slecht geregeld, vrouwen zijn minder sterk politiek vertegenwoordigd enzovoort). Een grotere talige zichtbaarheid leidt duidelijk niet automatisch tot een grotere maatschappelijke gelijkheid. Betekent dit dan dat de eis naar consequente differentiëring moet worden afgezwakt? Bij het beantwoorden van deze vraag komt het taalsysteem in zicht. In tegenstelling tot het Nederlands is het grammaticale genus in het Duits een productieve grammaticale categorie, die consequent door het *-in* morfem wordt gemarkeerd. Dit *in*-suffix verschijnt meer en meer ook bij niet-persoonsnamen als een indicator van congruentie met een in de context aanwezig vrouwelijk substantief. In de volgende voorbeelden zijn de substantieven *Kirche*, *Sprache*, *Schule*, *Koalition*, *Polizei* en *Haut* grammaticaal vrouwelijk, en dat grammaticaal geslacht wordt gereflecteerd in het *-in* achtervoegsel bij het substantief.

- (5) a. die Kirche als Hüterin
- b. die Sprache als Bildnerin der Völker
- c. die Schule als Garantin des Richtigen
- d. Die damalige Wahlsiegerin, die sozialistisch-linksliberale Koalition, hatte ...
- e. Kenyas Polizei: Urheberin eines Mاسakers
- f. Die Calendulablüten vermitteln ihre aufbauenden ... Wirkungen ... dem

grössten Organ des Menschen: der Haut. Sie ist Vermittlerin zwischen Innen- und Außenwelt.

Precies omdat genus een saillante, duidelijk gemarkeerde formele categorie is, kan het Duits niet de weg van de neutralisatie inslaan, zodat sexusspecificatie als niet discriminerende mogelijkheid open blijft. Voor het Nederlands liggen de kaarten anders: het grammaticale genus (in het bijzonder het onderscheid vrouwelijk-mannelijk) verliest geleidelijk aan belang, en dit verklaart de groeiende populariteit van generische termen. Het Nederlands zit eigenlijk tussen twee stoelen in, net zoals het Zweeds. Consequente differentiëring gaat in tegen de heersende, taalinterne trend en zal zich daarom wellicht nooit overtuigend kunnen doorzetten. Dat neemt niet weg dat in de talige praktijk vrouwen in vele gevallen bij voorkeur met de sexusspecifieke term worden benoemd (*ze is lerares*, eerder dan *ze is leraar*).

In de volgende sectie worden twee steekproeven gepresenteerd, die inzoomen op de manier waarop er in het Nederlands specifiek naar vrouwen wordt verwezen. Zoals te verwachten, blijkt dat de keuzemogelijkheden groot zijn, en vaak van de functiebenaming in kwestie afhangen. Voor beroepen die vaak door vrouwen worden uitgeoefend, lijkt de voorkeur uit te gaan naar de sexusspecifieke benaming (*lerares*) of naar de neutrale (wat heel opvallend is bij *verpleegkundige*). Verder lijkt prestige een rol te spelen (bij *redacteur*, *advocaat*, *kok* en ook *journalist* zijn de mannelijke termen opvallend goed vertegenwoordigd). Verder echter wordt er veel aan de voorkeur van de spreker overgelaten. Een mooi voorbeeld hiervan:

(6)Zij is **dichter, toneelschrijfster, actrice**, theater- en **schrijfdocent**, alsmede **kok** mediterrane stijl.

(www.dichterbijdezaan.nl/images/lespakket-dbdz-2005.pdf)

De proef op de som

Voor een eerste steekproef werden de hits geteld voor de zoekopdracht 'Zij (ze) is + functiebenaming'. De treffers werden niet verder geanalyseerd, zodat er rekening moet worden gehouden met een zekere foutenmarge. Toch spreken de cijfers voor zich. Ter vergelijking worden ook de Duitse functiebenamingen opgenomen. Voor de Duitse geldt dat de sexusspecifieke vrouwelijke term in alle gevallen met een grote meerderheid gebruikt wordt. Voor het Nederlands zien we dat *redacteur*, *advocaat* en *kok* als niet-specifieke termen frequenter zijn dan hun vrouwelijke tegenhangers, vanaf *journalist* wordt de voorkeur gegeven aan de sexusspecifieke vrouwelijke term.

Steekproef 1: "Zij is redacteur/redactrice" (Google)⁸

redacteur – redactrice

Ndl. zij is redacteur (53) –
ze is redacteur (56)
zij is redactrice (17) –
ze is redactrice (17)

Dt. sie ist Redakteurin (146) –
sie ist Redakteur (1)

advocaat – advocate

Ndl. zij is advocaat (46) –
ze is advocaat (24)
zij is advocate (31) –
ze is advocate (25)

Dt. sie ist Rechtsanwältin (90) –
sie ist Rechtsanwalt (0)

kok – kokkin

Ndl. zij is kok (7) –
ze is kok (7)
zij is kokkin (6) –
ze is kokkin (6)

Dt. sie ist Köchin (68) –
sie ist Koch (2)

journalist – journaliste

Ndl. zij is journalist (21) –
ze is journalist (20)
zij is journaliste (47) –
ze is journaliste (46)

Dt. sie ist Journalistin (230) –
sie ist Journalist (2)

politicus – politica

Ndl. zij is politicus (7) –
ze is politicus (6)
zij is politica (9) –
ze is politica (16)

Dt. sie ist Politikerin (37) –
sie ist Politiker (2)

leraar – lerares – leerkracht

Ndl. zij is leraar (11) –
ze is leraar (11)
zij is lerares (108) –
ze is lerares (126)
zij is leerkracht (38) –
ze is leerkracht (21)

Dt. sie ist Lehrerin (673) –
sie ist Lehrer (15)

verpleger – verpleegster – verpleegkundige

Ndl. zij is verpleger (0) –
ze is verpleger (0)
zij is verpleegster (37) –
ze is verpleegster (63)
zij is verpleegkundige (87) –
ze is verpleegkundige (48)

Dt. sie ist Krankenschwester (324) –
sie ist Krankenpflegerin (14)
sie ist Krankenpfleger (0)

schrijver – schrijfster

Ndl. zij is schrijver (5) –
ze is schrijver (9)
zij is schrijfster (73) –
ze is schrijfster (72)

Dt. sie ist Schriftstellerin (120) –
ie ist Schriftsteller (3)

Steekproef 2: Onder vrouwen (*Flair*)

Voor een tweede steekproef werd een corpus aangemaakt van alle functiebenamingen⁹ die naar vrouwen verwijzen in een aantal nummers van het populaire vrouwenblad *Flair* – drie Vlaamse (jaargang 2007, de nummers 41, 43 en 45) en drie Nederlandse (jaargang 2007, de nummers 42, 43 en 45). De resultaten bevestigen wat we konden verwachten – we vinden een brede waaier van zowel sexusspecifieke als neutrale functiebenamingen – en leggen ook een aantal kleine verschillen bloot tussen Nederland en Vlaanderen. In de Vlaamse *Flair* vond ik 149 functie- en rolbenamingen, in de Nederlandse 123. Het iets grotere aantal Vlaamse functiebenamingen lijkt geen toeval te zijn: ik heb de indruk dat het Vlaamse blad meer dan zijn Nederlandse tegenhanger focust op de beroepen die zijn lezeressen uitoefenen; opvallend is bijvoorbeeld dat *lezeressen* en *vriendinnen* (eerder rol- dan functiebenamingen) vaker voorkomen in het Nederlandse subcorpus (elf en zes keer, respectievelijk) dan in het Vlaamse (zes en één keer, respectievelijk). Sexusspecifieke benamingen domineren in beide subcorpora: 96 (van 149 Vlaamse), en 70 (van 123 Nederlandse). Interessant is de vaststelling dat het Vlaamse subcorpus minder mannelijke benamingen bevat dan het Nederlandse. De mannelijke (waarvan een vrouwelijk equivalent had kunnen worden gevormd) zijn in de Vlaamse *Flair* (in totaal negentien):

dokter (2x), chirurg, wetenschapper, kok, marketingconsulent, marktkramer, piraat, poëet, advocaat, manager assistent, kabinetsmedewerker, relatiebemiddelaar, verzamelaar, artiest, realist, babbelaar, vertaler-tolk en zaakvoerder.

De Nederlandse *Flair* bevat er in verhouding meer (in totaal negenentwintig), en ze zijn vaak van hetzelfde type. Het valt op dat waar in de Vlaamse *Flair* consequent van *redactrice* gesproken wordt, de Nederlandse enkel *redacteur* blijkt te kennen. Ook het feit dat vier keer *medewerker* verschijnt, valt op.

journalist (2x), schrijver, hoofdredacteur (3x), medewerker (4x), redacteur (6x), beeldcoördinator, therapeut, ambassadeur, strafpleiter, gynaecoloog (2x), vriend, seksuoloog (3x), kok en NMLKer.

Doet Vlaanderen meer aan specificatie, terwijl Nederland al meer in de richting van neutralisatie is opgeschoven? Het is mogelijk, maar op grond van dit materiaal enkel een heel voorzichtige hypothese, die verder onderzoek verdient.

De restgroep bestaat uit neutrale termen (*jurylid, leerkracht, thuishulp, ...*), Engelse leenwoorden (*call agent, shopmanager, accountant*) en een aantal benamingen op -*eur*, waarvan de sexusspecifieke benaming eerder onnatuurlijk lijkt (*chauffeur, registreur, adviseur, ingenieur*).

Neutraal of specifiek?

Consequente differentiëring heeft zich in het Nederlands niet doorgezet en zal zich wellicht ook niet doorzetten. Het taalsysteem is daar verantwoordelijk voor: de categorie grammaticaal genus is in het Nederlands van vandaag minder saillant, en

lijkt bovendien verder aan belang in te moeten. Vrouwelijke functiebenamingen worden op uiteenlopende manieren gevormd, met verschillende al dan niet productieve suffixen; de grote regelmaat van het Duits wordt niet bereikt. Is dat te betreuren? Niet echt, want neutralisatie biedt ook mogelijkheden, zoals het Engels toont. En ook het Zweeds bevindt zich al lang op deze weg. En, zoals verder bleek, bepaalt al of geen differentiëring nog niet de mate van seksegelijkheid in de maatschappij.

Een ander voordeel van neutralisatie is hier nog niet genoemd. Als De Caluwe en Van Santen (2001) schrijven 'we zijn immers allemaal man of vrouw', dan vergissen ze zich. Dat geldt niet voor iedereen. Neutralisatie leidt de aandacht weg van de tweedeling, weg van de verplichte keuze tussen het een (v.) of het ander (m.). In een neutraler kleding kan iedereen zich lekker voelen.

Betekenis ligt niet vast, maar is steeds onderhevig aan de mensen die de taal gebruiken. Zoals Van Santen (2003) terecht beklemtoont, bepaalt het gebruik de betekenis van neutrale termen, en niet omgekeerd. Taalgebruikers kunnen betekenis doen evolueren, termen neutraliseren, prestige verlenen of verminderen.

Noten

- 1 Er is een klein aantal mannelijke gemeengeslachtelijke substantieven (der *Engel*, der *Gast*, der *Lehrling*), waarvoor geen vrouwelijke vorm kan worden gevormd. Omgekeerd laten vrouwelijke gemeengeslachtelijke substantieven zoals die *Person* en die *Geisel* geen mannelijke pendants toe.
- 2 De vorm *StudentInnen*, die met de zogenaamde Binnen-I verwijst naar vrouwen en mannen, is gebruikelijk in bepaalde academische kringen (vergelijk Lutjeharms, 2004, p. 196), maar deze vorm – typisch voor de geschreven taal – heeft zich niet algemeen doorgezet.

- 3 Oorspronkelijk vrouwelijke soortnamen als *huid* worden niet meer door alle sprekers van het Nederlands als vrouwelijk gekwalificeerd. Algemeen lijkt er grote verwarring en zelfs chaos te heersen wat de juiste genustoewijzing bij soortnamen betreft. Getuige hiervan zijn uitingen als "het lichaam en haar taal", "het brein en haar functies", "het tijdschrift en haar adverteerders" (allemaal via Google).
- 4 *Masseuse* betekent niet alleen vrouwelijke masseur (*Masseurin*), maar verwijst ook naar een prostituee in massagesalons.
- 5 Interessant is wel dat deze beperking voor het Duits in geringere mate lijkt te gelden. Zo vindt Fischer (2004) in haar Duitse corpusmateriaal gefeminiseerde functiebenamingen als *Streetworkerinnen*, *Fundraiserin* en zelfs *Coacherin*.
- 6 Specificatie of differentiëring stelt Hornscheidt vast in het pronominale domein, wat vergelijkbaar is met de situatie in het Nederlands.
- 7 Zo verwijst het vrouwelijke *lärarinna* naar een ietwat zonderlinge ouwelijke lerares in de basisschool (in tegenstelling tot het generische *lärare*); een (vrouwelijke) *författerinna* is een hobbyschrijfster, terwijl een (generische) *författare* van haar of zijn pen leeft (Nübling, 2000, p. 217).
- 8 Enkel de echte hits werden geteld. Gelijkaardige resultaten werden verwijderd. De zoekoperaties werden uitgevoerd in de loop van november 2007.
- 9 Het verschil tussen functie- en rolbenamingen is niet altijd even duidelijk. Ik heb alle substantieven die naar personen verwijzen, opgenomen. De functiebenamingen zijn het meest frequent, maar het corpus bevat ook rolbenamingen als *vriendinnen* en *lezeressen*.

Literatuur

- Alphen, I. van (1983). Een vrouw een vrouw, een woord een woord. Over de gelijke behandeling van vrouwen en mannen en de consequenties daarvoor voor beroepsbenamingen in het Nederlands. *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, 14, 307-315.
- ANS (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Braun, F., A. Gottburgsen, S. Sczesny & D. Stahlberg (1998). Können Geophysiker Frauen sein?

- Generische Personenbezeichnungen im Deutschen. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 26, 265-283.
- Braun, F., S. Sczesny & D. Stahlberg (2002). Das generische Maskulinum und die Alternativen. Empirische Studien zur Wirkung generischer Personenbezeichnungen im Deutschen. *Germanistische Linguistik*, 167-168, 77- 87.
- Burr, E. (2002). Gender and language politics in France. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (vol. 3, pp. 119-140). Amsterdam: John Benjamins.
- Bußmann, H. & M. Hellinger (2002). Engendering female visibility in German. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (vol. 3, pp. 141-174). Amsterdam: John Benjamins.
- Caluwe, J. de & A. van Santen (2001). *Gezocht: Functiebenamingen (M/V). Wegwijzer voor vorming en gebruik van Nederlandse functiebenamingen*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Fischer, R. (2004). Coach-Frau, Frau Coach oder Coacherin? Wie Sprachstruktur geschlechtergerechten Sprachgebrauch beeinflusst. In K. M. Eichhoff-Cyrus (Ed.), *Adam, Eva und die Sprache. Beiträge zur Geschlechterforschung* (pp. 176-190). Zürich: Dudenverlag.
- Gerritsen, M. (2002). Towards a more gender-fair usage in Netherlands-Dutch. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (vol. 2, pp. 81-108). Amsterdam: John Benjamins.
- Hellinger, M. (2004). Empfehlungen für einen gerechten Sprachgebrauch. In K. M. Eichhoff-Cyrus (Ed.), *Adam, Eva und die Sprache. Beiträge zur Geschlechterforschung* (pp. 275-291). Zürich: Dudenverlag.
- Hornscheidt, A. (2002). Linguistic and public attitudes towards gender in Swedish. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (vol. 3, pp. 141-174). Amsterdam: John Benjamins.
- Hüning, Matthias (2003). Zwischen Deutsch und Englisch. Aspekte der sprachlichen Identität des Niederländischen. In: H. Van Uffelen, M.E. Weissenböck & C. Van Baalen (Eds.), *Sprache und Identität. Akten des Symposiums zum 10-jährigen Bestehen der Niederlandistik am 18. und 19. Oktober 2002 in Wien* (pp. 143-158). Wien: Edition Praesens.
- Lutjeharms, M. (2004). Bildung und Verwendung femininer Formen im Deutschen, Englischen, Französischen und Niederländischen: ein Vergleich. In K. M. Eichhoff-Cyrus (Ed.), *Adam, Eva und die Sprache. Beiträge zur Geschlechterforschung* (pp. 191-208). Zürich: Dudenverlag.
- Nübling, D. (2000). Warum können schwedische Männer Krankenschwestern (*sjuksköterskor*) werden, deutsche aber nur *Krankenpfleger*? Zum Einfluß sprachinterner und sprachexterner Faktoren im Deutschen und im Schwedischen. *Linguistische Berichte*, 182, 199-230.
- Pusch, L. (1984). *Das Deutsche als Männersprache: Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Romein-Verschoor, A. (1975). Over taal en seks, seksisme en emancipatie. *De Gids* 138, 1/2, 3-29.
- Santen, A. van (2003). How feminine is a linguist? On the meaning of non-feminine names of professions. In: A. Verhagen & J. van de Weijer (Eds.), *Usage-based Approaches to Dutch* (pp. 7-26). Utrecht: LOT.
- Schafroth, E. (2002). Gender in French. Structural properties, incongruences and asymmetries. In M. Hellinger & H. Bußmann (Eds.), *Gender across languages. The linguistic representation of women and men* (vol. 3, pp. 87-117). Amsterdam: John Benjamins.
- Schoenthal, G. (1998). Von Burschinnen und Azubinnen. Feministische Sprachkritik in den westlichen Bundesländern. In G. Schoenthal (Ed.), *Feministische Linguistik – Linguistische Geschlechterforschung. Ergebnisse, Konsequenzen, Perspektiven*. Germanistische Linguistik 139-140 (pp. 9-31). Hildesheim: Olms.

